

Mecanismes dialògics en debats públics¹

JESÚS ALCOLEA BANEGAS

Universitat de València
jesus.alcolea@valencia.edu

Resum: Pretenem fer alguns comentaris sobre el significat de *debat públic* recollint-ne algunes de les característiques, alguns dels elements i, en particular, el paper que els arguments exerceixen en els mecanismes dialògics inclosos en els debats.

Paraules clau: debat públic, mecanisme dialògic, teoria de l'argumentació, democràcia deliberativa.

Dialogic mechanisms in public debates

Abstract: We intend to comment on the meaning of *public debate*, gathering some of its characteristics, some of its elements and, in particular, the role that arguments play in the dialogic mechanisms included in the debates.

Keywords: public debate, dialogic mechanism, argumentation theory, deliberative democracy.

1. Mostrem la nostra gratitud al Ministeri de Ciència i Innovació pel suport rebut (Projectes FFI2014-53164 i PGC2018-095941-B-I00).

1/ Introducció

Els arguments exerceixen un paper molt important en els debats públics, sempre que siguin entesos com a argumentacions en les quals els desacords sobre un determinat punt de vista es resolen precisament amb el concurs d'arguments a favor o en contra. Això ens porta a pensar que en últim terme aquests debats són de naturalesa racional (cf. Cattani 2012). Aquesta dimensió de la qüestió ha estat abordada per alguns filòsofs (com Habermas), mentre que alguns teòrics de l'argumentació (com Van Eemeren i els seus col·laboradors en la perspectiva pragma-dialèctica) han intentat oferir un model que s'ha trobat amb algunes dificultats, motivades, per exemple, per les relacions de poder entre els intervinents en els debats, per la falta de llibertat per entrar en el debat, per la presència de la manipulació (cf. Alcolea 2014) o, simplement, per practicar-lo enfront d'actituds dogmàtiques. En aquest sentit, cal recordar que aquest tipus de debats sempre tenen lloc en un *context* social, polític, etc., en el qual no són infreqüents les posicions pocs proclius a mostrar certa racionalitat (cf. Zarefsky 2014a; Lewiński, Mohammed 2015).

L'heterogeneïtat dels debats es delata no tant en la qüestió a debatre com en la diversitat de situacions, de mitjans i, sobretot, de participants. Per això, és convenient fixar alguns criteris que actuïn com a condicions mínimes per garantir una participació raonable en el debat. Com calia esperar, aquests criteris han de buscar-se en algunes perspectives tradicionals sobre l'argumentació. Així no podria faltar la forma que tenia Aristòtil de presentar l'*èthos* com un dels mitjans de què disposa la retòrica (argumentativa) per aconseguir els seus objectius i que està directament relacionat amb la sèrieta que cal adscriure a qui intervé en un debat i que està disposat a resoldre la discussió, el conflicte, etc., amb arguments, siguin a favor o en contra. A això cal afegir-hi que en les interaccions argumentatives el rerefons no articulat és tan rellevant per a la comprensió dels intercanvis com l'articulat, i que és molt important captar l'estil de comunicació dels participants per comprendre'n les intervencions. En expressar i interpretar les intervencions, anem més enllà de la informació procurada per les convencions sintàctiques i semàntiques, perquè cada intervenció integra un conjunt de supòsits i inferències que té sentit perquè satisfà criteris d'acció racional. Això comporta també que, en principi, la conducta de cada participant en el debat sigui interpretada maximitzant aquesta racionalitat i que els altres participants procedixin seleccionant la interpretació que sigui més rellevant als objectius manifestos d'aquell. Comprendre la semàntica de les paraules o els gestos és necessari, però no suficient, perquè la comprensió dels actes de parla indirectes, les implicatures, la retòrica, exigeix informació de la situació concreta en què la intervenció té lloc.

Per tot això, en aquesta contribució, els nostres objectius seran fitar el significat de *debat públic* a través d'algunes de les seves característiques i dels

elements que hi són presents, i en particular del paper que els arguments i l'argumentació exerceixen en els mecanismes dialògics presents en els debats.

2/ Aclariments sobre la idea de *debat públic*

La relació entre els estudis de l'argumentació i la deliberació col·lectiva en un context polític és un tema heretat de l'antiguitat i en permanent estudi. La deliberació s'ha entès com un lloc especial de l'argumentació i del debat públic. En un sentit estricte, la *deliberació* pot definir-se com una discussió argumentativa pública i situada en entorns formals com els parlaments, els consells, les assemblees, etc., però sempre sobre els cursos d'acció més adequats a seguir. Els experts contemporanis, seguint Habermas (1994, 1998), han dotat la deliberació amb una dimensió normativa acompanyada de formes argumentatives raonables i fixades en situacions i amb condicions d'igualtat i inclusivitat (Habermas 1999). D'aquesta manera, la deliberació acaba sent un element clau de qualsevol sistema que es pretengui democràtic. Alguns d'aquests experts amplien la idea de deliberació fins a la conversa quotidiana de tall polític (cf. Macedo 1999: part II), en la qual la ciutadania aborda i discuteix temes públics rellevants a través de diversos intercanvis argumentatius dirigits a fomentar i asseure críticament les opinions polítiques, en lloc d'optar directament per un curs d'acció. Per a moltes persones tot això constitueix, des d'un punt de vista informal, un ressort saludable en una política realment democràtica. Per a Dryzek, aquestes pràctiques deliberatives formals i informals han impulsat canvis significatius en la teoria de la democràcia deliberativa subratllant que «l'argument sempre ha d'ocupar un lloc central en la democràcia deliberativa» (2000: 71).

D'altra banda, les vigents teories de la democràcia (incloent entre altres les de Habermas o Dryzek) atorguen una importància considerable a la llibertat comunicativa en l'esfera pública transnacional, com seria el cas de la Unió Europea. Això es tradueix en la idea que les creences i les accions tenen un caràcter racional en la mesura en què reben suport públicament amb bones raons. L'intercanvi de les raons en un mitjà argumentatiu com és la deliberació facilita l'acord lliure i obert a través dels millors arguments. Però en la deliberació que adopta la forma d'un debat públic en el qual els participants articulen els seus punts de vista es produeixen diferències, a vegades importants, amb altres participants. Tots aquests agents tindran en compte un auditori que actuarà com una tercera part que espera ser informada i, sobretot, persuadida. Això ocorre de forma determinant quan el resultat de la deliberació penja finalment d'una votació.

Per això, la deliberació política no és una forma especialitzada de discurs, amb la seva pròpia estructura lògica i de la qual cal esperar que sigui vàlida. No. S'assembla més a una xarxa discursiva que dona cabuda a diferents arguments i compromisos, i a la lliure expressió d'opinions per part de tots els

ciutadans (Habermas 1998: 235). D'aquesta manera, els debats públics són *oberts* en consideració als participants, són *dinàmics* pels canvis que es poden produir en la temàtica i en els participants i són *heterogenis* pel mitjà en què poden ser tractats i pels diferents grups que poden tractar-los. A més la seva temàtica pot variar en abast *local* o *global*.

En el procés argumentatiu es recorre a recursos retòrics perquè estarà situat en un context social problemàtic, en què es trobaran les relacions socials i epistèmiques pròpies d'aquests contextos. En particular, el procés argumentatiu quedarà emmarcat dins de relacions de poder característiques del context social. Suposar que les úniques relacions de poder presents són les argumentatives és bastant ingenu i poc realista. No obstant això, subsistiran determinats aspectes contextuais i rellevants, i determinades regles i normes que regulen el procés argumentatiu. En aquest sentit, aquest procés no és un procés aïllat sinó que forma part de diversos tipus de discussió, com els debats públics. Així, quan els partidaris de la democràcia deliberativa (com Dryzek 2000: 52-54) pensen en la retòrica, solen considerar que aquesta té algun paper per exercir. Les raons poden ser diverses. Per a Bohman (1996: 205), «la ironia, les bromes, les metàfores i altres formes discordants d'expressar alguna cosa» poden ser necessàries per penetrar en les idees errònies d'alguns agents, sobretot quan els arguments estan bloquejats per l'estructura mateixa d'aquestes idees. Sens dubte, la retòrica permet que els temes s'incloguin en l'agenda deliberativa des de tots els punts, de tal manera que, posteriorment, quedin subjectes a deliberacions raonades (cf. Dryzek 2011: 66ss).

3/ Els mecanismes dialògics

Parlem de *mecanismes dialògics* perquè, a través del *diàleg*, la *deliberació* es fa *pública* i les decisions, legítimes (en contextos socials i polítics), perquè ocasionen l'acceptació deliberativa i promouen la deliberació entre les parts sobre les raons presentades, i a les quals es pot donar resposta, en la interacció argumentativa. Impulsen, a més, la *persuasió* de les parts, garantint l'èxit de l'activitat deliberativa. Per tant, la interacció pública produeix aquests efectes pràctics sobre els participants gràcies als mecanismes dialògics.

D'acord amb Habermas, ja que el discurs és un mecanisme social per coordinar l'acció, els agents coordinen les seves activitats quotidianes a través de mecanismes de comunicació, acceptant o rebutjant les ofertes o pretenions realitzades de manera discursiva, perquè la distinció entre els tipus de discurs constitueix «l'armadura categorial que serveix per classificar [...] situacions problemàtiques, és a dir, situacions necessitades d'acord» (1992: 178).

Aquests mecanismes de comunicació són de naturalesa deliberativa, asseguren que totes les posicions destacades entrin en el debat públic i millorin la qualitat de les raons i les habilitats i opinions públiques. Per això afecten d'alguna manera la presa de decisions i així, les formes de democràcia par-

ticipativa haurien d'especificar i ressaltar els mecanismes que operen en la deliberació pública *real*. En particular, una raó resulta públicament persuasiva (i eventualment convincent) no tant perquè s'han usat determinats tipus de raons en la seva justificació, sinó per la intervenció d'algun mecanisme dialògic que motiva els ciutadans a continuar cooperant en la deliberació, ja que gràcies a aquests mecanismes els agents aconseguixen l'èxit en la seva activitat deliberativa.

Encara que no sembla possible aconseguir una llista completa de mecanismes, comentarem, des del punt de vista argumentatiu, els cinc que recull Bohman (1996). Creiem que té raó quan assenyala que tals mecanismes produeixen *acceptació deliberativa* i promouen la deliberació entre els participants sobre les raons que es presenten en la interacció i que esperen alguna resposta en el diàleg.

1r) *Mecanismes dialògics per explicitar l'implícit* en tot el que es té en comú, es comparteix o es fa de forma conjunta (coneixement, activitats, etc.). Les idees i els principis admesos i compartits amb més freqüència i que poden formar part de la cultura pública compartida i són de sentit comú romanen implícits i sense formular durant molt de temps; en la majoria dels casos, només amb motiu d'un desacord sobre les conseqüències resultants es pot plantejar el problema de la seva formulació o de la seva determinació més precisa. A més, a vegades, les interpretacions que es poden oferir d'aquests principis poden ser noves. En aquest cas, una de les parts pot dissentir i exigir una justificació d'aquesta nova interpretació, que quan es presenta pot portar la deliberació a la seva fi. Per a Bohman, aquest tipus de mecanisme dialògic «és apropiat quan ja existeix un alt grau de consens, quan hi ha valors compartits i quan hi ha poca desigualtat social» (1996: 60), perquè llavors el pas de l'implícit a l'explícit pot generar raons públicament persuasives. Així mateix, el mecanisme està present en el tipus d'interacció argumentativa més característic d'institucions que es regeixen, per exemple, per constitucions amb una llarga i consolidada tradició interpretativa, però que faciliten un marc interpretatiu permanentment renovat i renovable que afavoreix aprofundir en els compromisos compartits i en les eventuais modificacions. Això es deu al fet que la infinita complexitat de les interpretacions, la seva mobilitat i interacció tenen com a conseqüència que les possibilitats d'interpretació semblin inescrutables. Des del punt de vista de la teoria de l'argumentació, aquest mecanisme dialògic ressalta el conjunt de moviments argumentatius que exploren els pressupostos i els arguments implícits (Gerritsen 2001; Van Eemeren 2018: 98-99). De fet, els agents argumentadors poden utilitzar, explícitament o implícitament, la força dels arguments com a factor argumentatiu que impulsa i acreix la interacció.

2n) *Mecanismes dialògics independents de valors i compromisos (compartits)*. Aquests mecanismes es presenten en intercanvis que giren sobre experiències (històriques) biogràfiques o col·lectives, que poden explicitar els límits i les

perspectives (particulars) sobre els coneixements compartits per moltes de les persones que integren la comunitat política. Límits i perspectives es tradueixen en discrepàncies a l'hora d'interpretar determinades necessitats per part d'alguns sectors d'una determinada entitat política, incloent la forma de caracteritzar-los per la raça, pel gènere, per la classe o fins i tot per la nacionalitat –pensem, per exemple, en les *nacionalitats* a les quals al·ludeix la Constitució espanyola (Art. 2n)– i que estan presents en les interpretacions habituals dels interlocutors institucionals. Però no només en les interpretacions. També en els discursos (o debats) que solen tenir més transcendència. En aquest cas, l'acceptació depèn de la disposició i de les destreses del receptor (auditori) per analitzar-los i avaluar-los i, eventualment, mostrar-ne l'empatia o identificació. Com és evident, a través dels intercanvis argumentatius, els límits dels coneixements de l'auditori es tornen permeables a mesura que es passa de les experiències històriques dels grups al marc normatiu d'enteniment. El resultat pot donar lloc a noves categories o estendre les antigues per donar cabuda a noves experiències. Per exemple, no seria possible a través d'un mecanisme dialògic com aquest que s'arribés a un marc alternatiu més ampli i divers que pogués superar les suposicions normalitzadores i, a vegades, esbiaixades d'alguns interlocutors? En aquest sentit, la idea d'*esfera pública* present en Habermas (1994) és un recurs conceptual que pot ajudar a superar tals problemes. És l'espai en el qual es promulga la participació política a través del discurs, i en el qual els ciutadans deliberen sobre els assumptes que tenen en comú i, per tant, un espai institucionalitzat d'interacció argumentativa. Aquests mecanismes, que no parteixen del consens, faciliten la construcció de la solidaritat i el mutu reconeixement. Malgrat que no solen resoldre tots els problemes, creen, segons Bohman (1996: 61), «les condicions necessàries per resoldre disputes sobre la identitat personal i cultural» i, en tot cas, el seu èxit dependrà de la seva capacitat per obrir «un espai per a la deliberació sobre una gamma més àmplia d'identitats i experiències», i que ens porta a pensar que podria deixar-nos en l'avantsala d'una discussió crítica en el sentit pragma-dialèctic (cf. Van Eemeren 2018: 33ss).

3r) *Mecanismes dialògics per especificar normes*. El debat públic pot estar connectat a vegades amb l'aplicació d'una norma o d'un principi determinat a un cas particular. El mecanisme dialògic al que s'acudeix en assumptes polítics és el de prendre i donar entre una norma general i la seva particularització concreta. No es tracta, per tant, de justificar una norma general, sinó de veure com s'usa en conflictes específics o en noves situacions, traient a la llum el seu contingut al mateix temps que s'enriqueix. El pas del general al particular o concret pot ajudar-nos a captar la idea. Així, un diàleg o un debat en aquesta línia podrien permetre examinar si és correcte identificar una situació problemàtica amb l'atac a un determinat dret. L'intercanvi dialògic entre els agents argumentadors, entre els quals regna cert consens, se centrarà en la definició de la situació en relació amb aquest determinat dret

o norma, i en les raons rellevants que faciliten l'aplicació de la norma. Com és obvi, aquest intercanvi dialògic adopta, segons Bohman, «la forma d'una dialèctica entre les normes institucionals i la realitat social en la qual els ciutadans comparen les reclamacions de drets justificables amb les desigualtats objectives» (1996: 62). En els casos de normes complexes, com, per exemple, la norma «tractin-se com a iguals els casos similars i com a desiguals els casos diferents», el problema es planteja a l'hora d'especificar les característiques rellevants d'una situació, com quan diferents agents en presentar els seus punts de vista recullen la norma de manera que és similar a unes i diferent a altres interpretacions acceptades (per exemple, el cas del multiculturalisme respecte a la democràcia podria ajudar-nos a entendre'n les semblances, perquè aquell podria entendre's com una elaboració d'aquesta). Aquesta especificació més gran d'una norma general pot suposar un retorn a les raons que la van motivar per primera vegada. Pot succeir que els fets implicats en tals raons no siguin especialment decisius, perquè una aplicació concreta resulta persuasiva sols quan es compara amb les possibles alternatives que emanen de la mateixa norma i que fan acte de presència en l'intercanvi dialògic. El procés argumentatiu identifica les descripcions alternatives de la situació (Bitzer 1999; Zarefsky 2014b: 3ss) a través de diferents punts de vista, i resulta persuasiu tocant al caràcter pertinent de la descripció destacada. Atès que els mecanismes dialògics solen posseir un component reflexiu important, pot descobrir-se que la norma original és susceptible d'adquirir característiques rellevants noves. En tals casos, els mecanismes dialògics continuen sent adequats quan les disputes o els debats continuen fins i tot després d'aconseguir el nivell dels principis abstractes. Però en tals circumstàncies, les valoracions que es poden fer de les descripcions de la situació determinen les possibles solucions i l'elecció de la qual es considera més pertinent.

4t) *Mecanismes dialògics no reflexius per aclarir normes.* Ens trobem en aquest cas amb una norma social abstracta i plena de vaguetat, però amb diferents propostes per aclarir-la, enriquir-la, definir-la i completar-la. Bohman recorre a la idea d'*articulació* per tal de resoldre conflictes, deixant clar que els mecanismes dialògics difereixen en aquest cas dels mecanismes reflexius que busquen l'equilibri. L'articulació actua subsumint les reclamacions oposades en una proposta més elaborada i consensuada. El procés argumentatiu no només modifica un marc preexistent, sinó que pot plantejar la creació d'un altre o altres nous, però seguint una dialèctica de preservació i modificació tan cara a John Dewey (1975: 177-183). En aquest cas, els mecanismes dialògics de la deliberació se centren en l'articulació dels mitjans per unificar i harmonitzar els diferents valors i les diferents tendències en litigi fins a reunir-los en un tot més complex, però del qual cal esperar una consistència més gran (Zarefsky 2014b: 30, 110, 134). Un cas exemplar podria ser el format pels conflictes polítics (públics) relacionats amb els principis de llibertat i igualtat. En tals casos, els agents argumentadors intenten resoldre el proble-

ma en un nivell més alt de consideració en el qual el conflicte ja no és tan manifest o es dilueix en un context social més ampli. Així, la llibertat és, per dir-ho d'alguna manera, additiva, i consisteix en els drets que un posseeix en una determinada situació i que han de ser considerats per separat. Ara bé, la llibertat comporta l'absència d'una desigualtat específica, de tal manera que la suma de les absències configura una societat (més) igualitària.

5è) *Mecanismes dialògics per canviar i intercanviar perspectives en el procés.* Alguns mecanismes dialògics són possibles gràcies a l'habilitat o la capacitat que tenim els humans per fer, experimentar o comprendre alguna cosa. En aquest sentit, els mecanismes dialògics recorren a les capacitats per adoptar un determinat punt de vista o un determinat paper i que d'alguna manera es troben implícites en la comunicació. És a dir, estem parlant de capacitats per adoptar i pensar des del punt de vista dels altres. L'estratègia consisteix a canviar els punts de vista que dos agents mantenen durant el desenvolupament d'un intercanvi argumentatiu, sobretot quan un desitja persuadir un altre. Però bé podria succeir que els canvis de paper i perspectiva induïssin canvis en les pròpies raons inicials sobretot si no han resultat persuasives des del començament. Observi's les semblances amb les situacions creades en una discussió crítica, encara que en bona mesura aquests mecanismes es basen en el coneixement temàtic implicat en l'intercanvi (Van Eemeren 2018: 35). Així, per exemple, podríem pensar en les relacions que poden tenir lloc entre experts i no experts en un determinat àmbit temàtic, i en les quals els coneixements solen distribuir-se de forma desigual. Per això, els experts han de pensar a assumir el punt de vista dels no experts –dels quals cal assumir que estan ben informats o que desitgen almenys estar ben informats– amb la finalitat que la interacció pugui tenir èxit. Quan la (bona) informació ha circulat degudament, els costos de la interacció es redueixen considerablement. Observi's que no es tracta que els no experts puguin donar una avaluació total dels aspectes més profunds del problema que suscita la interacció, sinó en termes dels valors vigents en les seves comunitats. Un exemple seria el problema del canvi climàtic o el problema de la independència d'un país integrat en un conjunt de països. Com diu Bohman, els «grups afectats no pensen en termes dels riscos agregats dels experts sinó en termes dels valors insubstituïbles de les seves comunitats» (1996: 64). Com és evident, aquest mecanisme dialògic no només té en compte el punt de vista de les persones reals que participen en la deliberació, sinó també en les potencials que, eventualment, recolliran els beneficis de la interacció (els nostres hereus planetaris o els nostres hereus en el gaudi de la independència reeixida). Per tant, aquesta perspectiva temporal comporta una ampliació dels límits expressius del discurs i de les maneres d'examinar les conseqüències de les activitats socials. Com molt bé diu Bohman, l'apel·lació a la memòria del passat o a les oportunitats de les generacions futures influeix en la creació d'una riquesa lèxica més àmplia, moral i utòpica en les discussions polítiques. Sens dubte, la introducció d'aquesta perspectiva

permet el canvi a una explicació deliberativa sobre la forma en què el discurs interactiu pot construir canvis i justificacions generalitzats per a determinats tipus de polítiques. En aquest sentit, els agents argumentadors que participen en polítiques democràtiques han de poder participar també en una deliberació pública atès que les decisions polítiques, legislatives i judicials han de sotmetre's a examen públic. És obvi que l'adopció generalitzadora d'aquests punts de vista en els mecanismes dialògics impulsa el caràcter persuasiu de les raons entre tots els agents argumentadors i l'eventual continuïtat d'un debat públic que sempre està obert perquè les raons són persuasives només si estan dirigides als altres i aquests poden respondre-hi (1996: 65).

4/ Conclusions

Assenyalem, per acabar, que aquest conjunt no exhaustiu de mecanismes dialògics només pretén identificar algunes maneres d'explicar la forma en què les raons poden impulsar l'acceptació en el procés deliberatiu basat en l'intercanvi dialògic. A tal fi aquestes raons han de ser generalment persuasives. Els mecanismes depenen per a la seva eficàcia de la simetria relacional entre les parts, i sobretot d'un marc igualitari, democràtic i incliusiu en l'esfera pública. Sense tals condicions, no pot donar-se un debat deliberatiu real i tot queda poc menys que reduït al silenci. Per això, aquests mecanismes dialògics quan s'utilitzen en els debats públics treuen en clar que aquests són processos argumentatius per la presència d'arguments facilitats pels participants en la interacció. Per tant, els estudis de l'argumentació han de parlar esment a les relacions socials i polítiques on es coneixen aquest tipus d'interaccions. Però, més enllà de l'especificació d'instruments argumentatius, els mecanismes dialògics llancen llum sobre les condicions socials del seu ús i dels factors socials que acaben promovent determinats valors o normes socials, desigualtats, tendències polítiques, ideologies, identitats, etc.

D'aquesta discussió en podem treure aquestes conclusions:

(1a) Els debats públics són activitats comunicatives que es poden configurar com a processos argumentatius en què els arguments actuarien com a ingredients necessaris encara que no suficients.

(2a) Per ser reconegudes com a tals, les parts han de presentar els seus punts de vista amb l'ajuda d'arguments. Aquests arguments són un signe identificador de les parts, encara que alguns dels intervinents no argumentin i els seus moviments estratègics es condueixin per reduir-ho tot al silenci.

(3a) Els debats públics només poden analitzar-se de forma adequada amb aproximacions normatives o retòriques.

(4a) En els debats públics les normes i les regles poden canviar de forma repetida en el temps, pel fet que poden ingressar nous participants o poden influir les temàtiques.

En resum, la comprensió dels debats públics depèn d'un enfocament interdisciplinari, en què intervindran l'aparell conceptual dels estudis de l'argumentació i dels estudis socials.

Bibliografia

- ALCOLEA, J. (2014) «Discurso público y manipulación: el caso de Julio César». *Contrastes. Revista Internacional de Filosofía* 19: 379-398.
- BITZER, L. F. (1999) «The rhetorical situation», dins J.-L. Lucaites et al. (eds.), *Contemporary Rhetorical Theory. A Reader*. Nova York: The Guilford Press, 217-225.
- BOHMAN, J. (1996) *Public Deliberation. Pluralism, Complexity and Democracy*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- CATTANI, A. (2012) *Dibattito. Doveri e diritti, regole e mosse*. Nàpols: Loffredo Editore.
- DEWEY, J. (1975) *Naturaleza humana y conducta: introducción a la psicología social*. Mèxic: FCE.
- DRYZEK, J. S. (2000) *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University Press.
- (2011) *Foundations and Frontiers of Deliberative Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- GERRITSEN, S. (2001) «Unexpressed Premises», dins F. H. Van Eemeren (ed.), *Crucial Concepts of Argumentation Theory*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 51-79.
- HABERMAS, J. (1992) *Teoría de la acción comunicativa, II. Crítica de la razón funcionalista*. Madrid: Taurus.
- (1994) *Historia y crítica de la opinión pública: la transformación estructural de la vida pública*. Barcelona: Gustavo Gili, 4a edició.
- (1998) *Facticidad y validez: sobre el derecho y el estado democrático de derecho en términos de teoría del discurso*. Madrid: Trotta.
- (1999) *La inclusión del otro: estudios de teoría política*. Barcelona: Paidós.
- LEWIŃSKI, M.; MOHAMMED, D. (eds.) (2015) *Argumentation in Political Deliberation*. Amsterdam: John Benjamins.
- MACEDO, S. (ed.) (1999) *Deliberative Politics. Essays on Democracy and Disagreement*. Oxford: Oxford University Press.
- VAN EEMEREN, F. H. (2018) *Argumentation Theory. A Pragma-Dialectical Perspective*. Cham: Springer.
- ZAREFSKY, D. (2014a) *Political Argumentation in the United States. Historical and contemporary studies. Selected Essays*. Amsterdam: John Benjamins.
- (2014b) *Rhetorical Perspectives on Argumentation: Selected Essays*. Nova York: Springer.